

หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น

ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม

The Buddhist and Islamic Codes of Conduct towards People of other Religious Practices

วิโรจ นาคชาตรี¹
Wiroj Nakchatrri

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นระหว่างผู้นับถือพระพุทธศาสนาและผู้นับถือศาสนาอิสลาม โดยศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิคือคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อัลกุรอานเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นตามคำสอนของพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม ผลจากการวิจัยได้ข้อสรุป ดังนี้

พื้นฐานทางสังคมดั้งเดิมก่อนการอุบัติของทั้ง 2 ศาสนามีลักษณะที่คล้ายกันคือในสังคมมีศาสนาตั้งเดิมอยู่ก่อนและมีความเชื่อที่หลากหลาย รวมทั้งศีลธรรมเสื่อมโทรมและเกิดความวุ่นวายในสังคม เมื่อทั้ง 2 ศาสนาประกาศคำสอนต่างก็ให้หลักเหตุผลและกฎแห่งศีลธรรมตามสากลนิยม อีกทั้งให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาได้มีการบังคับจึงมีผู้เปลี่ยนศาสนามา นับถือจำนวนมาก

การปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นทั้ง 2 ศาสนาสอนให้มีความยุติธรรม รู้จักให้เกียรติ ไม่รุกรานเบียดเบียนผู้อื่นรวมทั้งให้การยอมรับศาสนาอื่น สำหรับกรณีที่เกิดความขัดแย้งกับบุคคลต่างศาสนา พระพุทธศาสนาสอนให้มีสติ หยุดความโกรธ ใช้เหตุผลทำความเข้าใจและใช้การเจรจาเพื่ออธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจ แม้กระทั่งความขัดแย้งรุนแรงที่จะนำไปให้เกิดการทำลายชีวิตก็ให้มีสติสงบระงับเพราะเวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวรให้รู้จักเอาชนะจิตใจตนเองมากกว่าการเอาชนะผู้อื่น สำหรับศาสนาอิสลามสอนให้ทำดีมีความยุติธรรม ไม่ทำร้ายผู้ที่ไม่เบียดเบียนและอนุญาตให้ทำการรบกับผู้ที่รุกรานด้วยความยุติธรรม แต่ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งยุติการรบก็ให้ถือว่าไม่เป็นศัตรูกัน ที่สำคัญคือผู้ใดที่รู้จักให้อภัยและทำดีพระเจ้าย่อมให้รางวัล

การวิจัยพบว่า ถ้าบุคคลศึกษาศาสนาและมีความรู้ในคำสอนทางศาสนาที่ถูกต้องย่อมไม่มีการแบ่งแยกเรื่องดินแดน เชื้อชาติ วัฒนธรรม แม้กระทั่งในสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรม ผู้เป็นศาสนิกชนก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ ดังนั้นผู้เป็นศาสนิกชนที่ดีจึงจำเป็นต้องร่วมมือส่งเสริม สนับสนุน

¹ รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

แบ่งปันความรู้และประสบการณ์แก่กันและกันเพื่อสันติภาพและความสุขที่แท้จริงของมนุษยชาติ ที่สำคัญที่สุดคือความร่วมมือระหว่างศาสนาเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับสันติภาพของสังคม

Abstract

The research has the objective of studying a religious practical toward other faiths in the teachings of Buddhism and Islam. The study is based on primary sources, which are the Buddhist and the Quran scriptures, relating to how to behave toward those of other faiths in accordance with the teachings of Buddhism and Islam. The research concludes the following:

The pre-Buddhist and pre-Islam societies share common social backgrounds in that people believed in local and primitive religions. In addition, there were diverse and pluralistic faiths and beliefs. Nevertheless, declining morality was eminent and the societies were in turmoil. When the two religions were founded, they based their teachings on the universal law of reason, morality and freedom of religious belief. Therefore, a large number of people converted to Buddhism and Islam.

The teachings of the two religions toward other faiths include the principles of justice, honor, and not taking advantage of others. This implies an acceptance of other religions. In case conflicts occur between two followers of different religions, Buddhism teaches calmness, mindfulness and equanimity. Anger should be restrained and dialogues should be promoted to bring mutual understanding. This teaching covers personal and national life-threatening conflicts because Buddhism teaches that hatred is stopped by pacifism. When you get angry, you should win over yourself rather than be hostile to others.

Islam teaches people to commit good deeds and justice and not to harm innocent people. However, according to Islam, war can be justified to allow you to defend yourself from any attacks. When the opponents stop attacking, the attackers and the defenders are no longer enemies. God teaches that reconciliation by forgiving and doing good deeds is of prime importance.

This research finds that people who have a right understanding and practice of religious teachings become tolerant. They are tolerant of diversities of languages, races

and customs. They are peaceful people who can co-exist with other people of different faiths without demanding self-autonomy. Therefore, religious people help to bring peace and happiness to all mankind. The most important aspect of bringing peace to the world is working together between religions.

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ประมาณ พ.ศ. 274 - 300) พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง แต่พระองค์ก็ได้ทรงสั่งให้จารึกไว้ว่า “แต่ละคนจะไม่บูชาแต่ศาสนาของตนเองและกล่าวหาศาสนาของคนอื่น แต่ต้องบูชาศาสนาของตนเองด้วยเหตุผลนี้หรือเหตุผลนั้น ดังนั้นจะช่วยให้ศาสนาของตนเองเจริญก้าวหน้าและรับใช้ศาสนาของคนอื่นๆ ด้วยถ้าไม่เป็นเช่นนั้นแล้วก็เหมือนกับการขุดหลุมฝังศาสนาของตนเองโดยคิดเอาเองว่าข้าจะให้สิริมงคลแก่ศาสนาของข้าๆ แต่ตรงกันข้าม เขาจะทำร้ายศาสนาของตนเองอย่างสาหัส สามัคคีนั้นแหละดี จึงพึงเกิด จึงมีความตั้งใจที่จะฟังศาสนาของคนอื่นด้วย” (ราหุล, 2532: 45)

ในส่วนดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ ซึ่งมีอาณาจักรทวารวดีเป็นสำคัญทำให้ชาวไทยเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาหลักฐานปรากฏอยู่ที่เมืองนครปฐม มีทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น พระปฐมเจดีย์ ศิลารูปธรรมจักร แผ่นศิลา อันเป็นเครื่องยืนยันว่า ณ ดินแดนนี้เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธศาสนา

ต่อมาสมัยอาณาจักรศรีวิชัย กษัตริย์อาณาจักรศรีวิชัยในเกาะสุมาตราได้นำพระพุทธศาสนามหายานมาเผยแผ่ทางตอนใต้ของประเทศไทย เช่น นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง ไทรบุรีและปัตตานีหลักฐานที่ปรากฏอยู่ที่ทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์ รูปพระโพธิสัตว์ พระบรมธาตุไชยา ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี บรมพุทโธในเกาะชวาของประเทศอินโดนีเซีย

สมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาทรงใช้คำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญในการปกครอง จนกระทั่งพระพุทธศาสนาเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวสุโขทัยอย่างมาก ต่อมา มีการแต่งไตรภูมิพระร่วงหรือไตรภูมิภูมิกถาอันเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทยและสุภาษิตพระร่วงที่สอนถึงศีลธรรมในพระพุทธศาสนา และหลักการดำเนินชีวิตของคนไทย ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของคนไทย รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีที่สืบเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย จนเรียกได้ว่า “สุโขทัยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ”

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า ในสมัยสุโขทัยนี้มีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีทางการค้าและการทูต รวมทั้งการติดต่อค้าขายกับประเทศมุสลิม เช่น อินเดียเซีย อีหร่าน แอฟริกา เป็นต้น และพบว่า “ศาสนาอิสลามได้เข้ามาแพร่หลายอยู่ในแหลมมลายูก่อนแล้ว และมีชาวมุสลิมเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช” (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2518: 98) อีกทั้งค้นพบศิลาจารึกคำปฏิญาณตนยอมรับนับถืออิสลามสองประโยคด้วยกันคือ “ข้าพเจ้ารับนับถือพระเจ้าองค์หนึ่งเดียว ไม่มีอะไรอื่นยิ่งกว่า” และ “พระนามีมุฮัมมัดเป็นผู้แทนพระองค์ของพระเจ้า” (สมคิด มณีวงศ์, 2507: 70) แสดงให้เห็นว่าเมืองไทยนี้ให้สิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา และคนไทยทุกศาสนาสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

สมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและทรงเล็งจอกนวชนตามราชประเพณีที่มีมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยโดยตลอด รวมทั้งมีการสร้างวัดขึ้นในพระราชวังคือวัดพระศรีสรรเพชญ์ เช่นเดียวกับวัดมหาธาตุสมัยสุโขทัย และมีการสร้างวัดจำนวนมาก กล่าวได้ว่า “ที่ไหนมีวังที่นั่นมีวัด ที่ไหนมีหมู่บ้านที่นั่นมีวัด” (บุญสม เชนใจ, 2527: 88) พระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาจึงมีอิทธิพลต่อชาวไทยทุกคน และทำให้อยุทธยาเจริญรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรมอย่างยิ่ง

เมื่อศาสนาอื่นๆ เข้ามาเผยแผ่ในกรุงศรีอยุธยา คนไทยก็เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นและเผยแผ่ได้โดยมิได้มีความขัดแย้ง พระมหากษัตริย์ทรงให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการนับถือศาสนา เช่น พ.ศ. 2144 มีพ่อค้าสองพี่น้องชื่อเจกอะหมัดและมะหมัดสะอิด ชาวเมืองกุม (Qom) ประเทศเปอร์เซีย (ประเทศอิหร่านในปัจจุบัน) นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ที่เข้ามาพึ่ง พระบรมโพธิสมภาร ทั้งสองมีความสามารถด้านการค้า ต่อมาสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153-2171) โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี นับได้ว่าเป็นมุสลิมที่ได้รับราชการมีตำแหน่งสูงสุด หรือการเผยแผ่ศาสนาคริสต์จากบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ไทยก็อนุญาตให้สอนศาสนาได้โดยไม่มีการกีดกัน ดังบันทึกของ บาทหลวงเดอ ชัวซี (De Choisy) ที่เดินทางมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่า “พระองค์ก็อนุญาตให้บาทหลวงชาวฝรั่งเศสสั่งสอนศาสนาได้ตามใจชอบ และยอมให้ประชาชน...มีเสรีภาพที่จะเลือกนับถือศาสนาที่ตนเห็นว่าดีกว่าศาสนาอื่นๆ” (เดอ ชัวซี, 2550: 27)

สมัยรัตนโกสินทร์ประเทศไทยให้สิทธิและเสรีภาพทางศาสนา ทุกศาสนาสามารถเผยแผ่และประกอบศาสนกิจได้อย่างเสรีแม้กระทั่งการให้ศาสนาอื่นๆ เผยแพร่คำสอนในวัด ดังบันทึกของศาสนาจารย์คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ (Carl Fridrich Augustus Gutzlaff) มิชชันนารีชาวเยอรมันซึ่งเดินทางเข้ามาในประเทศไทย เพื่อเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ได้บันทึกไว้ถึงประเทศไทยว่า “จะเปิดโอกาสให้กับทุกๆ ศาสนา... และ...ได้รับอนุญาตให้ไปแสดงธรรมที่วัดในพุทธศาสนา” (รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1, 2539: 67) กล่าวได้ว่าคนไทย “อยู่ร่วมกันมาด้วยความเป็นมิตรกับคนต่างศาสนากัน

เรามีความแตกต่างแต่เราก็ไม่มีความแตกแยก ความแตกต่างเป็นความสวยงามเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของสิ่งทั้งหลายที่ไม่มีอะไรเหมือนกัน เหมือนกับป่าไม้ธรรมชาติ จะเห็นว่าความแตกต่างได้สะท้อนถึงความสวยงาม ความหลากหลายเป็นสุนทรียภาพสร้างแรงบันดาลใจให้เป็นอันมาก” (พระเทพดิลก, 2548: 20)

การอยู่ร่วมของคนไทยที่มีความแตกต่างทางศาสนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทานแก่ผู้แทนองค์การศาสนาต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ว่า “ศาสนาใดๆ จะมีชื่ออย่างไรก็ตามต้องส่งเสริมสนับสนุนกัน เพื่อความเป็นปึกแผ่นของสังคม ฉะนั้นที่ศาสนาต่างๆ ในประเทศไทยปรองดองกันดีพอสมควรมาเป็นเวลานานจึงทำให้บ้านเมืองเราอยู่เย็นเป็นสุขได้”

แม้ในปัจจุบันคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ถึงร้อยละ 95 ของจำนวนประชากรทั้งประเทศก็ได้ปฏิเสธสถานะของคนไทยที่นับถือศาสนาอื่น ในความรู้สึกของคนไทยถือว่าทุกคนล้วนเป็นพี่น้องไทยด้วยกันทั้งสิ้น

1.2 สภาพของปัญหา

ปัจจุบันในประเทศไทยมีการเผยแผ่ศาสนาอย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกันได้มีการเบียดเบียนคำสอนในศาสนา และนำคำสอนทางศาสนาบางประการที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนไทยด้วยกัน เช่น ภาษาไทยเป็นภาษาของชาวพุทธ ธงชาติไทยเป็นธงชาติของชาวพุทธ เป็นต้น ทำให้สังคมไทยเกิดความแตกแยก นำไปสู่ปัญหาความไม่สงบขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดน 4 จังหวัดภาคใต้ที่มีคนไทยนับถือศาสนาอิสลามอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นการศึกษาหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นับถือพระพุทธศาสนาและ ผู้นับถือศาสนาอิสลาม จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้คนไทยสร้างความเข้าใจกันดีขึ้นที่สำคัญคือเพื่อสร้างเสริมสังคมไทยให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

2. วัตถุประสงค์

- 2.1 เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นตามคำสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก
- 2.2 เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นตามคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอาน
- 2.3 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบหลักการปฏิบัติต่อกันระหว่างชาวพุทธและมุสลิม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยใช้การวิจัยคุณภาพ (Qualitative Method) เน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยข้อมูลที่นำมาศึกษาเป็นข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Source) สำหรับพระพุทธศาสนาศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2525 ของกรมการศาสนาและศาสนาอิสลามศึกษาจากคัมภีร์อัลกุรอานฉบับแปลโดย มัรวาน สะมะฮุน

4. พหุการศึกษา

จากการการศึกษาข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อผู้นับถือศาสนาอื่น และนำมาจัดระบบข้อมูล ซึ่งการวิจัยได้ผลสรุปดังนี้

4.1 พื้นฐานทางสังคมดั้งเดิมก่อนการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ

- 4.1.1 มีศาสนาดั้งเดิมที่ประชาชนนับถืออยู่ก่อนแล้ว
- 4.1.2 ประชาชนมีความเชื่อและการดำเนินชีวิตที่หลากหลาย
- 4.1.3 ศีลธรรมเสื่อมโทรมและเกิดความวุ่นวายในสังคม

4.2 พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามเน้นคำสอนที่ใช้กฎแห่งศีลธรรมตามสากลนิยม ผู้ศรัทธาสามารถพิสูจน์และนำมาปฏิบัติได้จริง อันเป็นสิ่งดึงดูดใจให้บุคคลหันมานับถือ

4.2.1 พระพุทธศาสนาสอนให้มีความอดทน ไม่ทำร้ายผู้อื่น ไม่ทำบาปและทำจิตใจให้ผ่องใส ดังบันทึกในพระไตรปิฎกว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง...บุคคลที่ชอบกระทำร้ายผู้อื่นหาได้เป็นบัณฑิตไม่...การไม่ทำบาปทั้งปวง... การชำระใจของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” (ที.ม.10/54/50)

4.2.2 ศาสนาอิสลามสอนให้เชื่อในศาสดาและให้ทำจิตใจให้สะอาด ไม่ทำบาปทั้งในที่เปิดเผยและไม่เปิดเผย ดังโองการในอัลกุรอานว่า “และโดยแน่นอนยิ่งอัลลอฮ์ ชูห์บ์ ได้ทรงประทานความโปรดปรานแก่ปวงผู้ศรัทธา เมื่อพระองค์ได้ทรงแต่งตั้งเราะซูลขึ้นคนหนึ่งในกลุ่มพวกจากพวกเขา สาธยายแก่พวกเขาซึ่งโองการต่างๆ ของพระองค์และขัดเกล่า (จิตใจ) พวกเขาให้สะอาด และทรงสั่งสอนพวกเขาซึ่งคัมภีร์และวิทยปัญญาและแท้จริงแต่ก่อนนี้พวกเขาอยู่ในการหลงผิดๆ” (อัลกุรอาน 3: 163) “และเจ้าทั้งหลายจงเว้น (การทำ) บาปทั้งโดยเปิดเผยและโดยซ่อนเร้น แท้จริงบรรดาผู้ประกอบการบาปนั้นพวกเขาจะถูกตอบแทนไปตามที่พวกเขาดำเนินการ” (อัลกุรอาน 6: 120)

4.3 พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม มีหลักการตัดสินผิดถูกด้วยให้ผู้ฟังคิดพิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผล

4.3.1 พระพุทธศาสนาสอนให้ไม่เชื่อเรื่องต่างๆ โดยง่าย แต่ให้พิจารณาไตร่ตรองก่อน ดังบันทึกในพระไตรปิฎกว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา อย่าได้เชื่อถือตามคำสืบทอดกันมา อย่าได้เชื่อถือโดยตื่นข่าวว่าได้ยินอย่างนี้ อย่าได้เชื่อถือโดยอ้างตำรา อย่าได้เชื่อถือโดยเดาเอาเอง อย่าได้เชื่อถือโดยคาดคะเน อย่าได้เชื่อถือโดยการตรึกตามอาการ อย่าได้เชื่อถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิวไรของตัว อย่าได้เชื่อถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อถือได้ อย่าได้เชื่อถือโดยนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ...เป็นไปเพื่อ

สิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรละกรรมเหล่านั้นเสีย..." (อัง.ติก.20/505/212-213)

4.3.2 ศาสนาอิสลามสอนให้ไม่เชื่อเรื่องต่างๆ โดยง่าย แต่ให้พิจารณาให้แน่ชัดตั้งเฝ้าพิจารณาในอัลกุรอานว่า "โอ้บรรดาผู้มีศรัทธาทั้งหลาย ! หากมีคนพาลได้นำข่าวหนึ่งมาบอกพวกเจ้าพวกเจ้าก็จงสืบให้ชัดแจ้งเสียก่อน พวกเจ้าอาจจะทำโทษคนกลุ่มหนึ่งโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ได้ และเป็นเหตุให้พวกเจ้าต้องกลับกลายมาเป็นผู้เศร้าเสียใจในการกระทำของพวกเจ้าเอง (ในภายหลัง)" (อัลกุรอาน 49: 6)

4.4 พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาโดยมิได้มีการบังคับ

4.4.1 พระพุทธศาสนาให้เสรีภาพในการนับถือเพราะพระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้แนะนำส่วนการปฏิบัติเป็นสิทธิของผู้ฟัง ดังบันทึกในพระไตรปิฎกว่า "เราทราบชัดธรรมเป็นที่สัດกิลเลส เพียงดังลูกศรออก บอกทางแก่ท่านทั้งหลายแล้ว ท่านทั้งหลายพึงทำความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เราร้อน พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอก" (ขุ.ธ.25/30/43)

4.4.2 ศาสนาอิสลามให้เสรีภาพในการนับถือสำหรับผู้ที่มีศรัทธาในศาสนานั้นเป็นผู้ที่พระเจ้าทรงเลือก ดังเฝ้าพิจารณาในอัลกุรอานว่า "ไม่มีการบังคับในศาสนา อันที่จริง ความถูกต้องย่อม (จำแนกตัวเองอย่าง) แจ่มชัดจากความมวงมาย ดังนั้นผู้เร่คุณต่อมารร้ายและมีศรัทธาต่ออัลลอฮ์ แน่นอนเขาได้ยึดมั่นไว้กับท่วงอันมั่นคง ซึ่งมันจะไม่มีการขาดอีกแล้ว และอัลลอฮ์ทรงได้ยิน อีกทั้งทรงรอบรู้อย่าง" (อัลกุรอาน 2: 256) "ดังนั้นผู้ใดที่อัลลอฮ์ทรงปรารภนาที่จะชี้นำเขา แน่นอนพระองค์จะทรงเปิดจิตใจของเขาเพื่อรับอิสลาม" (อัลกุรอาน 6:125)

4.5 พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามให้การยอมรับศาสนาอื่น

4.5.1 พระพุทธศาสนายอมรับศาสนาอื่น ด้วยเห็นว่าศาสนาของศาสนาอื่นนั้นก็สามารถหยั่งรู้ความจริงตรงกับสัจธรรมที่พระองค์ค้นพบ เช่น พระพุทธเจ้ากล่าวถึงคำสอนของศาสดาอระไวในพระไตรปิฎกว่า "ก็อระไวศาสดานั้นมีสาวกหลายร้อยคน เธอแสดงแก่สาวกอย่างนี้ว่า ดูกรพราหมณ์ชีวิตมนุษย์ทั้งหลาย นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก... เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ดูกรพราหมณ์ หยาดน้ำค้างบนยอดหญ้าเมื่ออาทิตย์ขึ้นมาย่อมแห้งได้เร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน แม้ฉันใดชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายเปรียบเหมือนหยาดน้ำค้าง...นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี..." (อัง.ลิตตก.23/71/107)

อย่างไรก็ตามบางครั้งความคิดเห็นบางอย่างก็ไม่ตรงกันบ้าง แต่ก็ต้องยอมรับถึงความแตกต่างทางความคิดที่ไม่เหมือนกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "สมณพราหมณ์พวกนั้นยอมลงกับเราในฐานะบางอย่าง ไม่ลงกับเราในฐานะบางอย่าง บางอย่างที่เขาถือว่าดี แม้เราก็กว่าดี บางอย่างที่เขาถือว่าไม่ดี เรากว่าไม่ดี บางอย่างที่เขาถือว่าไม่ดี เรากว่าดี...ในฐานะทั้งหลายกับวิญญูจักชักไล่เลียง สบสวณเปรียบเทียบกับครูด้ายครู เปรียบเทียบหมู่ด้วยหมู่" (ที.ล. 9/216/223)

คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเน้นการให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องความเป็นจริงของชีวิต และสอนให้บุคคลไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่เสียสดีผู้อื่น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เราจักไม่แสดงธรรมให้กระทบตนและผู้อื่น” (อัง.ปัญจก. 22/159/166) แต่ทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรม

4.5.2 ศาสนาอิสลามยอมรับศาสนาอื่น ด้วยเห็นว่าพระผู้เป็นเจ้าได้ส่งศาสดามาก่อนหน้าศาสดาองค์ปัจจุบัน และผู้ที่ไม่ศรัทธาในศาสนาอิสลามนั้นก็เพราะพระเจ้านิได้เลือกให้เป็นผู้ศรัทธา ดังโองการในอัลกุรอานว่า “และเราได้ส่งศาสนทูตคนใด (มาประกาศศาสนาแก่ประชาชาติหนึ่งๆ) นอกจาก (ให้เขาประกาศ) ด้วยภาษาของกลุ่มชนของเขาเองทั้งนี้เพื่อเขาจักได้ชี้แจงแก่พวกนั้น (ให้เข้าใจโดยง่าย) แล้วอัลลอฮ์ทรงปล่อยให้ผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์หลงผิด (ดังเดิม) และทรงชี้นำแก่ผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ และพระองค์ทรงอำนาจยิ่ง ทรงปรีชาญาณยิ่ง” (อัลกุรอาน 14:4) “และมาตรแม้นอัลลอฮ์ทรงประสงค์แน่นอน พระองค์ย่อมบันดาลพวกเหล่านั้นให้ (รวมกัน) เป็นประชาชาติ (ที่นับถือศาสนา) เดียวกัน แต่ทว่าพระองค์ทรงนำบุคคลที่พระองค์ทรงประสงค์เข้าอยู่ในพระเมตตาอิศุณของพระองค์...” (อัลกุรอาน 42:8) “เจ้าจงอย่าทอดสายตาทิ้งสองของเจ้าไปยังสิ่งที่เราได้มอบเป็นความสุขแก่คนกลุ่มต่างๆ จากพวกเหล่านั้น และเจ้าอย่าไคร้รำไคร้เพราะพวกนั้น (ไม่ยอมศรัทธาในอิสลามเหมือนที่เจ้าหวังไว้) และเจ้าจงลดปีกของเจ้าลง (คือจงนอนน้อม) ต่อบรรดาศรัทธาชนทั้งมวล” (อัลกุรอาน 15:88)

4.6 พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม สอนให้ศาสนิกชนรู้จักปฏิบัติดีต่อศาสนิกชนในศาสนาเดียวกัน

4.6.1 พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ บุตรภรรยา มิตรสหาย ผู้รับใช้ นักบวช ดังบันทึกในพระไตรปิฎกว่า “มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์ในสกุลผู้สามารถนอนน้อมทิศเหล่านี้ บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเจียมตัว ไม่ดื้อ กระจ้าง ผู้เช่นนั้นย่อมได้ยศ” (ที.ปา. 11/205/172-173)

4.6.2 ศาสนาอิสลามนอกจากสอนให้ศรัทธาต่อพระเจ้าแล้วยังสอนให้ปฏิบัติต่อบิดามารดา ญาติ ลูกกำพร้า คนยากจน เพื่อน ผู้เดินทางและทาส ดังโองการในอัลกุรอานว่า “และเจ้าทั้งหลาย จงน้อมสการต่ออัลลอฮ์ และจงอย่าตั้งสิ่งใดขึ้นเป็นภาคีกับพระองค์ และจงทำดีกับผู้ให้กำเนิดทั้งสอง, แก่ญาติสนิท, แก่ลูกกำพร้า, แก่บรรดาผู้อ่อนถา, แก่เพื่อนบ้านทั้งใกล้และไกล, แก่เพื่อนสนิท, แก่ผู้เดินทาง, และแก่ทาสที่พวกเจ้าครอบครอง แท้จริงอัลลอฮ์ไม่ทรงรักผู้ที่หยิ่งผยองอีกทั้งยกตัวเอง” (อัลกุรอาน 4:36)

4.7 พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม สอนให้รู้จักการปฏิบัติต่อศาสนิกชนที่นับถือศาสนาอื่น ด้วยการให้เกียรติผู้อื่น ด้วยความยุติธรรม การไม่รุกรานเบียดเบียนผู้อื่น

4.7.1 พระพุทธศาสนาสอนให้มีสติ ตั้งอยู่ในความดี รู้จักให้และมีความสัจย์ ดังบันทึกในพระไตรปิฎกว่า “พึงเอาชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงเอาชนะความชั่วด้วยความดี พึงเอาชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงเอาชนะคนพูดพล่อยด้วยคำสัจย์” (ขุ.ธ. 25/27/38)

4.7.2 ศาสนาอิสลามสอนให้มีสติไม่ให้ร้ายผู้อื่น มีความยุติธรรม ดังบันทึกใน อัลกุรอานว่า “และพวกเจ้าอย่าได้บริภาษบรรดาลูกหลานที่อ่อนน้อมสการ (สิ่งอื่นๆ) นอกจากอัลลอฮ์ อันเป็นเหตุให้พวกเขาบริภาษอัลลอฮ์แบบก้าวร้าว โดยปราศจากความรู้เช่นนั้นแหละที่เราได้ประคับไว้แก่ทุกๆ ประชาชาติ” (อัลกุรอาน 6:108) “อันที่จริงอัลลอฮ์เพียงแต่ห้ามพวกเจ้ามิให้ผูกมิตรกับจำพวกที่รับราเจ้าเกี่ยวกับศาสนา (ของพวกเจ้า) และขับพวกเจ้าออกไปจากบ้านเมืองของพวกเจ้า พร้อมทั้งร่วมสนับสนุน (พวกศัตรูของพวกเจ้า) ในการขับไล่พวกเจ้า” (อัลกุรอาน 60:9) “อัลลอฮ์ไม่ห้ามพวกเจ้าที่จะทำดีและแสดงความยุติธรรมกับพวกที่ไม่รับราพวกเจ้าในศาสนา (ของพวกเจ้า) และไม่ขับพวกเจ้าออกจากบ้านเมืองของพวกเจ้า แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรักบรรดาผู้แสดงความยุติธรรม” (อัลกุรอาน 60:8)

4.8 การปฏิบัติเมื่อเกิดความขัดแย้งกับบุคคลต่างศาสนา

4.8.1 พระพุทธศาสนาสอนว่า ให้มีสติ หยุดความโกรธ ใช้เหตุผลทำความเข้าใจ และใช้การเจรจาเพื่ออธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจ แม้กระทั่งความขัดแย้งรุนแรงที่จะนำไปให้เกิดการทำลายชีวิต ก็ให้มีสติสงบระงับเพราะเวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร สอนให้มีเมตตา ให้รู้จักเอาชนะความชั่วด้วยความดี ให้รู้จักเอาชนะจิตใจตนเองมากกว่าการเอาชนะผู้อื่น ดังบันทึกในพระไตรปิฎกว่า “...บุคคลใด พึงชนะหม่มมนุษย์ทั้งพันคนด้วยพันในสงคราม บุคคลนั้นไม่ชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงในสงคราม ส่วนบุคคลใดพึงชนะตนผู้เดียว บุคคลนั้นแลชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงสุดในสงคราม ตนแลอันบุคคลชนะแล้วประเสริฐ” (ขุ.ธ.25/18/20-21)

4.8.2 ศาสนาอิสลามสอนให้ทำดี มีความยุติธรรม ไม่ทำร้ายผู้ที่ไม่เบียดเบียน และอนุญาตให้ทำการรบกับผู้ที่รุกรานด้วยความยุติธรรม แต่ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งยุติการรบก็ให้ถือว่าไม่เป็นศัตรูกัน ที่สำคัญคือผู้ใดที่รู้จักถอยและทำดีพระเจ้าย่อมใหรางวัล ดังบันทึกในอัลกุรอานว่า “การตอบแทนความเลวก็คือความเลวโดยเท่าเทียมกัน (ด้วยการตอบแทนความเลวของผู้นั้น เพียงเท่าที่ถูกกระทำโดยไม่เกินขอบเขต) แต่ถ้าผู้ใดอโหสิและทำดี (กับผู้ที่ทำร้ายเขา) แน่นอนรางวัลของเขาเป็นสิ่งที่อัลลอฮ์รับรองแท้จริงพระองค์ไม่ทรงกรุณาแก่ผู้จืดจางทั้งปวง” (อัลกุรอาน 42:20) “อัลลอฮ์ทรงอภัยยิ่ง อีกทั้งทรงเมตตายิ่ง” (อัลกุรอาน 2:192)

5. สรุปและวิจารณ์ผล

จากการศึกษา หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นระหว่างผู้นับถือพระพุทธศาสนาและ ผู้นับถือศาสนาอิสลามในส่วนของการเผยแพร่ศาสนาพบว่าทั้ง 2 ศาสนา เกิดขึ้นท่ามกลางสังคมที่มีความเชื่อหลากหลาย มีความเลื่อมทางศีลธรรม มีความขัดแย้งและความไม่เป็นธรรมในสังคม ศาสดาทั้งสองศาสนาได้ประกาศคำสอนใหม่ที่มีทั้งส่วนที่สอดคล้องและส่วนที่แตกต่างจากความเชื่อและวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยที่การเผยแพร่ศาสนาให้ผู้อื่นยอมรับก็เป็นไปโดยสันติปราศจากการบีบบังคับและส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่มชนที่มีความเชื่อแตกต่างกัน

สำหรับหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นระหว่างผู้นับถือพระพุทธศาสนาและผู้นับถือศาสนาอิสลามพบว่าทั้งสองศาสนาสอนให้มีเมตตา มีเหตุผล มีความยุติธรรม ไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น รู้จักให้เกียรติผู้อื่น โดยที่พระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักการควบคุมจิตใจและศาสนาอิสลามสอนให้ยึดในคำสอนของพระเจ้าผู้ทรงเมตตาอยู่ ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับพุทธทาสภิกขุ (2527: 332) ว่า “ศาสนาที่เป็นศาสนาแท้ๆ จะทำลายความเห็นแก่ตน ให้ไปเห็นแก่สิ่งอื่น เห็นแก่พระเจ้าก็ได้ เห็นแก่ธรรมะก็ได้ มันก็เลยมรดกปัญหาที่ว่าเรามันภายนอกศาสนาต่างกัน แต่ภายในเรานับถือศาสนาเดียวกัน คือ ไม่มีความทุกข์เลย ดับทุกข์ได้หมดด้วยความไม่เห็นแก่ตัว ใครจะอาศัยปัญญาก็ได้ ใครจะอาศัยการบังคับจิตใจก็ได้ ใครจะอาศัยความเชื่อก็ได้ ถ้ามันทำลายความเห็นแก่ตัวได้ก็ใช้ได้ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นถ้าใครถือศาสนาของตนจริง มันก็เท่ากับถือศาสนาอื่นด้วย”

หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของอิสลามที่ปรารถนาให้มนุษย์ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ดังที่ อบุล อะลา มาดูดี (Abul A'la Maududi) (2513: 311-312) บันทึกไว้ว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างมุสลิมกับผู้ที่มีไม่ใช่มุสลิม ในการเกี่ยวข้องกับผู้ที่มิใช่มุสลิม มุสลิมได้รับการสั่งสอนให้รับฟังความเห็นของผู้อื่นและมีให้เป็นคนใจแคบ มุสลิมได้รับคำสั่งมิให้โต้แย้งหรือกล่าวร้ายต่อผู้นำหรือนักบุญของศาสนาอื่น และมีให้กล่าวสิ่งใดซึ่งเป็นการดูถูกศาสนาของคนเหล่านั้น มุสลิมได้รับการสั่งสอนมิให้หาเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกับผู้อื่นโดยไม่จำเป็น ได้อยู่ด้วยกันด้วยความสงบและมีท่าทีอันเป็นมิตรต่อมุสลิม คือไม่ละเมิดดินแดนและสิทธิอื่นๆ ของมุสลิม มุสลิมก็ควรจะต้องรักษาไมตรีและสัมพันธ์ภาพไว้และติดต่อเกี่ยวข้องกับบุคคลเหล่านั้นอย่างเป็นธรรม ศาสนาของเราอย่างง่ายมากให้เราเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ และมีความสุภาพยิ่งกว่าชนกลุ่มใดและให้ปฏิบัติตนด้วยความสุภาพและถ่อมตนอย่างที่สุด กิริยาเลว ความประพฤติที่เสื่อมเสีย การกดขี่ขูดรีดและความใจแคบเป็นการผิดหลักของอิสลาม มุสลิมเกิดมาในโลกนี้เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความดี ความสูงส่งและมนุษยชาติ เขาควรจะชนะใจประชาชนโดยลักษณะแห่งตนเองและโดยทำตนให้เป็นตัวอย่าง ถ้าทำดังนั้นแล้วเขาเพียงแต่ผู้เดียวก็อาจเป็นตัวแทนที่แท้จริงของอิสลามได้”

อย่างไรก็ตาม ปัญหาการอยู่ร่วมกันของบุคคลในสังคมที่เกิดขึ้นจากอคติเพื่อเป็นข้ออ้างในการแบ่งพวกเพื่อการแบ่งแยก 4 ประการ คือ

1. การสืบเชื้อสายแห่งตระกูล อันเป็นแรงโน้มเอียงประจำตัวที่ถ่ายทอดทางชาติพันธุ์ ลักษณะนิสัยของชนชาติ
2. การดำรงชีวิตในสิ่งแวดล้อมทั้งการอบรมสั่งสอน การได้เห็น การได้ยิน ได้ฟัง
3. การใช้ภาษาที่มีอิทธิพลต่อการคิดและการกระทำ
4. ขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนา

ปัญหาทั้ง 4 ประการดังกล่าวตามหลักของพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม ในเรื่องของการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อัลกุรอานนั้น แสดงให้เห็นว่าถ้าบุคคลศึกษาศาสนา และมีความรู้ในคำสอนทางศาสนาที่ถูกต้องย่อมไม่มีการแบ่งแยกเรื่องดินแดน เชื้อชาติและวัฒนธรรม เพราะศาสนานั้นเป็นสากล ทุกเชื้อชาติสามารถนับถือศาสนาเดียวกันได้ แม้กระทั่งในสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรม

ที่สำคัญคือ พระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามสอนเรื่องการอยู่ร่วมกันมีความเมตตา มีความยุติธรรม รู้จักให้เกียรติผู้อื่น ผู้ที่นับถือศาสนาต่างก็ก็สามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้ ศาสนาจึงมิใช่เหตุแห่งความขัดแย้ง แต่บุคคลบางกลุ่มมักจะนำศาสนามาเป็นเครื่องมือแห่งความขัดแย้งเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มตน ดังนั้นศาสนิกชนจึงควรอย่างยิ่งที่จะเป็นผู้ที่เชื่อมั่น ศรัทธา มีเหตุผล และปฏิบัติตามหลักคำสอนที่ถูกต้อง เป็นผู้เคร่งครัดต่อศาสนา และยึดแนวทางการอยู่ร่วมกัน ดังนี้

1. มีสันติสุขกับตัวเอง ด้วยการฝึกฝนตนเองให้มีจิตใจสงบมั่นคง
2. มีสันติสุขกับเพื่อนมนุษย์ ด้วยการปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเมตตาและความยุติธรรม ให้เกียรติเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ทุกคนมีอย่างเท่าเทียมกัน
3. มีสันติสุขกับสังคม ด้วยการเคารพกฎหมาย กติกาของสังคม
4. มีสันติสุขกับธรรมชาติด้วยการไม่ทำลายและรักษามนุษย์ สัตว์ ป่าไม้ ทรัพยากร รวมถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างรู้คุณค่า

ดังนั้น ศาสนิกชนที่ดีจึงจำเป็นต้องร่วมมือ ส่งเสริม สนับสนุน รวมทั้งแบ่งปันความรู้และประสบการณ์แก่กันและกัน เพื่อสันติภาพและความสุขที่แท้จริงของมนุษยชาติ เพราะความร่วมมือระหว่างศาสนาเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับสันติภาพของสังคม

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. 2525. **พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่ม 1-45**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. 2518. **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดอ ชัวซีย์. 2550. **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- ธรรมทาส พานิช. 2521. **ประวัติพุทธศาสนาในศรีวิชัย**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- บุญสม เจนใจ. 2527. **พระพุทธศาสนา ศาสนาประจำชาติไทย**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา วันวิสาขบูชา 2527.
- พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). 2548. **ที่นี่คือประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: พรศิริการพิมพ์.
- พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลมหาราช เกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม และจิตใจ**. 2539. กรุงเทพฯ: สมชายการพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. 2527. **พุทธ-คริสต์ ในทัศนะของพุทธทาส**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ.
- เมาดูดี, ชัยยิต อนุล อะลา. 2513. **มาเข้าใจ "อิสลาม" กันเถิด**. แปลและเรียบเรียงโดย จินตนา. พระนคร: วุฒิการพิมพ์.
- รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1**. 2539. แปลและเรียบเรียง โดย นันทนา ดันติเสส และคณะ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ราหุล, ดับบลิว. 2532. **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. แปลและเรียบเรียงโดย ชูศักดิ์ ทัพย์เกษรและคณะ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ลาลูแบร์, ชิมอน เดอ. 2510. **ราชอาณาจักรสยาม**. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- สมคิด มณีวงศ์. 2507. "มุสลิมไทย." **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 1, 3 (กุมภาพันธ์).
- อัลกุรอาน**. [ม.ป.ป.] แปลโดย มัรวาน สะมะฮุน. กรุงเทพฯ: ส. วงศ์เสงี่ยม.